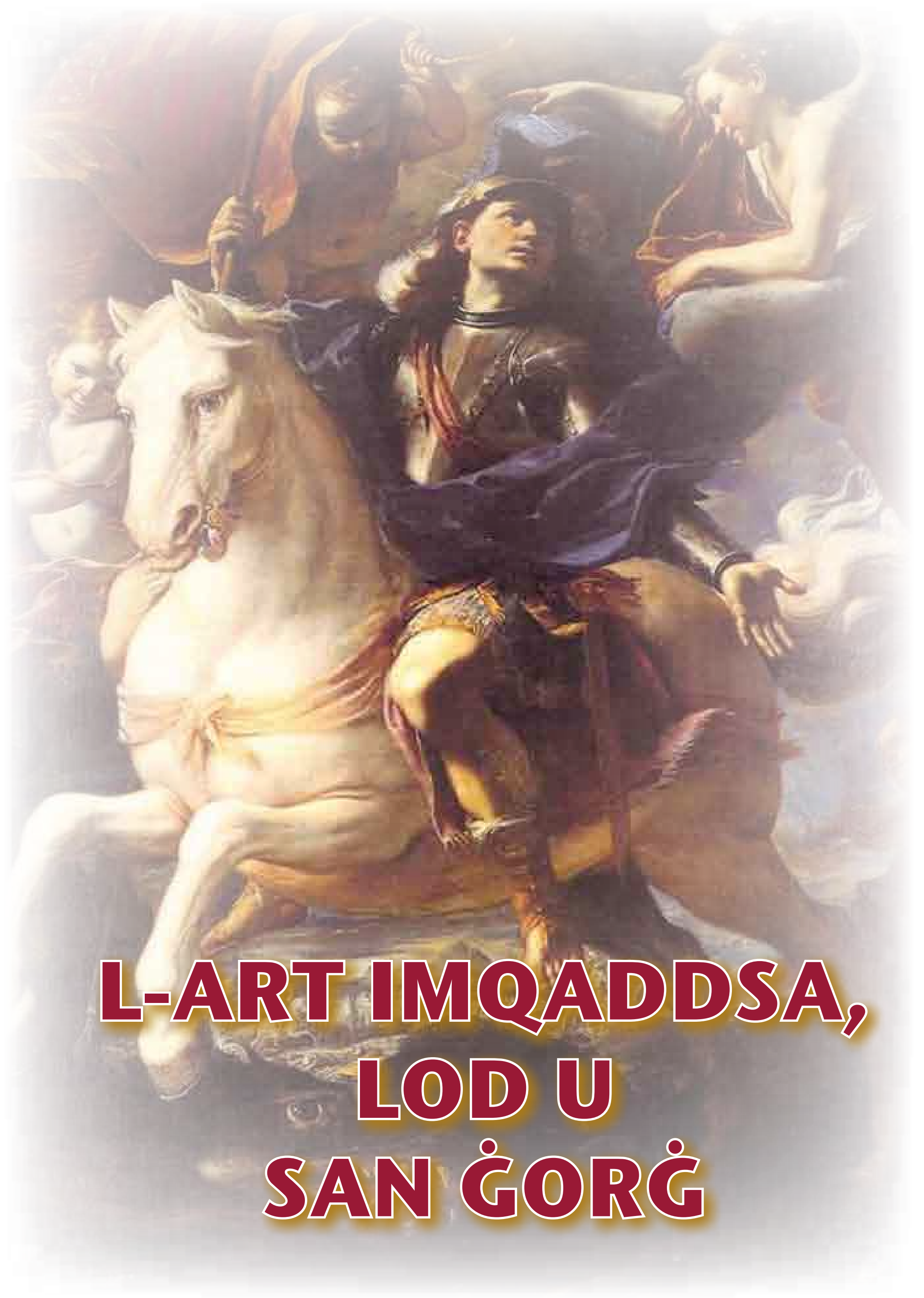

L-ART IMQADDSA, LOD U SAN ĠORĠ

Il-belt ta' Lod (isem bil-Lhudi), jew ta' al-Ludd (isem bl-Għarbi), jew ta' Lydda (isem Grieg-Latin) hi belt moderna fl-Istat ta' Israel, qrib ħafna ta' l-ajruport internazzjonali ta' Ben Gurion. Lod illum hi belt kbira ta' 66,800 abitant, imma fil-fatt għandha nukleu storiku antik ħafna li jmur lura sekli sħaħ.

Lod moderna tinsab mibnija fuq is-sit tal-kolonja Griega ta' Lydda (Lidda). Qabel l-indipendenza ta' Israel fl-1948 kienet belt għal kollox Għarbija, bl-isem ta' al-Ludd. Lod

tissemma għall-ewwel darba fil-lista ta' Tutmosis III f'Karnak fit-2 millennju qabel Kristu.
Il-Bibbja ssemmi l-belt ta' Lod f'Esdra 2,33 u Neħemija 11,35, fejn jingħad li l-belt kienet ġiet abbandunata fil-perjodu ta' l-eżilju f'Babilonja, imma li l-Lhud reġgħu marru jgħixu fiha meta ġew lura.
L-aktar riferiment importanti għal Lod fil-Bibbja hu dak ta' Atti 9,32-38, li fih Pietru jfejjaq Enea l-paralitiku: "Ġara li Pietru, huwa u jdur dawk l-inħawi kollha, niżel ukoll għand il-qaddisin li kienu joqogħdu Lidda. Hemmhekk sab raġel mifluġ, jismu Enea, li kien ilu tmien snin mixħut fis-sodda. Pietru qallu: 'Enea, Ġesù Kristu jfejqek: qum u ifrex is-sodda inti stess'. U dak minnu fih qam. In-nies kollha li kienu joqogħdu f'Lidda u f'Saron rawh, u daru lejn il-Mulej".
Fi żmien l-imperu Ruman il-belt ta' Lod kien jisimha Diospolis (Colonia Lucia Septimia Severia Diospolis). Wara l-qerda tat-Tempju ta' Ġerusalemm fis-sena 70, Lod saret ċentru importanti tat-tagħlim tat-Talmud, u hemmhekk Rabbi Akiva waqqaf skola rabbinika ("yeshiva") li fiha kienu jmorru eluf ta' studenti. Fost ir-rabbini famużi li ħarġu minn din l-iskola jissemmew Rabbi Eliezer ben Hyrcanus, Rabbi Tarfon u Rabbi Gamaliel.
Imma kien fl-epoka ta' l-imperu Biżantin li Lod saret famuża minħabba l-qabar tal-martri San Ġorġ, li l-insara jqimu fiha. Kien f'dan iż-żmien li kienet magħrufa wkoll bħala Georgiopolis (il-belt ta' San Ġorġ). Wara l-ħakma Għarbija (638) tal-Palestina, Lydda kienet belt kapitali tar-reġjun tal-Palestina, sakemm dan iċ-ċentru ttieħed fil-belt viċina ta' Ramleh. Fi żmien il-ħakma Kruċjata (1099-1187) Lydda kienet belt importanti u djoċesi. Saladin rebaħ il-belt imma l-Kruċjati reġgħu ħaduha f'idejhom fl-1191. Kien ir-re Richard I (Richard the Lionheart) li ta importanza kbira lil Lydda bħala l-belt li fiha, skond it-tradizzjoni, twieled San Ġorġ, qaddis patrun ta' l-Ingilterra.
Fi żminijiet aktar reċenti Lydda kienet belt Għarbija, u fil-UN Partition Plan ta' l-1947 hi kellha tibqa' parti minn dik l-art li kellha tingħata lill-Palestinjani bħala stat. Waqt il-Gwerra Israeljana ta' l-Indipendenza, il-Haganah u l-Irgun ħatfu Lydda fl-1948, u keċċew minnha ħafna mill-Għarab residenti, biex hekk il-belt, li huma semmewha Lod, issir ċentru li jħares it-triq strateġika li tgħaqqad Tel Aviv ma' Ġerusalemm. Illum il-ġurnata l-popolazzjoni ta' Lod hi magħmula minn 80 fil-mija Israeljani, u 20 fil-mija Għarab (li minnhom 19 fil-mija huma Musulmani u 1 fil-mija Kristjani). Huma dawn ta' l-aħħar li jħarsu l-famuż santwarju li fih hu meqjum il-qabar tal-martri San Ġorġ.
Il-kristjaneżimu f'Lod
Fil-mappa famuża fil-mużajk li nstabet fil-knisja ta' San Ġorġ f'Madaba, il-Ġordanja, u li hi tas-seklu 6, hemm inkluż l-isem ta' Diospolis, jew Lydda. Dan kollu jindika li, fi żmien

Cenotafju fuq il-qabar ta' San Gorg f'Lod

il-Biżantini, Lod kienet belt importanti u kienet meqjusa bħala santwarju famuż li fih l-insara kienu jqimu wieħed mill-akbar martri tal-Kristjanità, jiġifieri San Ġorġ. Imma qabel ma nħarsu lejn il-kult mogħti lil San Ġorġ, u li għalih Lod baqgħet famuża, tajjeb li nagħtu daqqa t'għajn lejn l-oriġini tal-kristjaneżimu f'dawn l-inħawi. Diġà semmejna s-silta ta' l-Atti 9,32-25, li fiha Pietru jfejjaq lill-paralitiku Enea. L-arkeologu Franġiskan P. Bellarmino Bagatti OFM, fil-ktieb "Ancient Christian Villages in Samaria", jagħtina studju interessanti dwar il-kristjaneżimu f'Lod. Hu jistaqsi: min kienu l-ewwel evanġelizzaturi f'Lydda, jekk l-awtur ta' l-Atti jgħid li Pietru mar iżur il-qaddisin (l-insara) f'din il-belt? Skond tradizzjoni tas-seklu 10, li ġiet ippreservata fil-lingwa Ġorġjana imma li kienet ġiet tradotta mis-Sirjak, l-ewwel evanġelizzatur kien Ġużeppi minn Arimatija. Fil-fatt, skond it-tradizzjoni Ġużeppi kien mill-belt ta' Ramleh, li llum il-ġurnata tmiss ma' Lod u kienet qrib ħafna tagħha. Skond dan id-dokument Ġużeppi kien bena knisja ddedikata lil Omm Alla f'Lydda. Skond kitba oħra msejħa "De Septuaginta Domini discipulis" (Patrologia Greca 92,1065), ċertu Zenas, li kien dixxiplu ta' San Pawl, kien sar isqof ta' Lydda.

L-ewwel insara ta' Lydda kienu Lhud-Insara, u kellhom kuntatti ma' l-iskola Talmudika li semmejna aktar 'il fuq, u b'mod partikulari ma' Rabbi Eliezer ben Hyrcanus. Jingħad li Rabbi Tarfon ukoll kien jgħix f'Lydda u li kien ħadha qatta' bla ħabel kontra dawk il-Lhud li kkonvertew lejn il-fidi l-ġdida (Kristjaneżimu), u ma kellux skrupli li jeqred l-Evanġelji li sab, ukoll jekk fihom kien hemm imniżżel l-isem ta' Alla. Rabbi Aqiva, li kien għaraf lil Bar Kokhva bħala l-messija fi żmien ir-rivoluzzjoni Lhudija kontra l-Imperatur Adrijanu (135), kien jgħix ukoll f'Lydda. Skond San Ġustinu, martri, li hu kontemporanju għal din il-ġrajja, kienet f'din l-okkażjoni li kienu mietu wkoll xi martri Lhud-Insara, għax ma ridux jagħrfu lil Bar Kokhva bħala messija.

Qrib is-sena 200 ir-Rumani bidlu l-isem ta' Lydda f'dak ta' Diospolis (belt ta' Giove). Kif kienu għamlu f'postijiet oħrajn, huma riedu jagħtu isem pagan lill-belt. Hu f'dan iż-żmien li nibdew niltaqgħu ma' insara li ma kinux Lhud, imma li kienu ġejjin mill-paganeżimu (Insara-Gentili). Fil-fatt, l-insara li sofrew il-martirju mis-seklu 3 'il quddiem kienu kollha kkonvertiti mill-paganeżimu. Hekk waqt il-persekuzzjoni

ta' Djoklezjanu (li fiha miet martri San Ġorġ), niltaqgħu mal-martri djaknu Romulus, li ġie arrestat f'Lydda, u ġie maqtul f'Ċesarija fis-sena 305. L-istess miet ċertu Maximus, li kien qassis, skond il-kittieb Eusebius, "Historia Ecclesiastica" II,20. Fis-sena 325 nafu li l-isqof ta' Lydda kien jismu Aetius, għax ismu hu inkluż fil-lista ta' isqfijiet li ħadu sehem fil-Konċilju ta' Nicea.

Isqof ieħor ta' Lydda fis-seklu 4 kien Dionysius, li kien ħabib kbir ta' San Ġilormu. Meta l-qaddis kien ġie skomunikat flimkien mal-komunità monastika tiegħu f'Betleħem, mill-arċisqof Ġwann II ta' Ġerusalemm, Ġilormu bagħat xi katekumeni li kien għallem hu lejn Lydda biex l-isqof Dionysius jgħammidhom fil-lejl ta' l-Għid. Il-ħbiberija bejn dawn iż-żewġ personaġġi tidher f'ittra li Dionysius bagħat lil Theophilus, patrijarka ta' Lixandra, u li hi miżmuma fost l-ittri ta' San Ġilormu. Dionysius kien ħa sehem fil-Konċilju Ekumeniku ta' Kostantinopli fis-sena 381. Isqfijiet oħrajn ta' Lydda li jissemmew fi żmien il-Biżantini jinkludu lil Photinus, li ħa sehem fil-Konċilju ta' Kalċedonja (451) u Apollonius, li ħa sehem fil-Konċilju ta' Ġerusalemm (581). Wara l-okkupazzjoni Għarbija (638) nsibu lir-raħeb Eustathius bħala isqof ta' Lydda. Hu kien ġej mill-monasteru ta' Castellion, qrib il-Laura ta' San Saba. Fil-mappa tal-mużajk ta' Madaba, Lydda tidher bħala belt tipika Biżantina: belt mingħajr swar, li kellha triq bil-kolonni li fiha jidhru żewġ knejjes: knisja kbira fuq il-lemin u knisja iżgħar fuq ix-xellug, it-tnejn li huma mibnijin fuq pjanta ta' bażilika. Il-knisja li tinsab in-naħa tal-lemin għandha pjazza semiċirkulari b'kolonni quddiemha. Waħda minn dawn il-knejjes irridu nidentifikawha ma' dik ta' San Ġorġ, u hi x'aktarx dik li aktar tard reġgħu bnewha l-Kruċjati, u li waslet sa żminijietna. Il-knisja l-oħra x'aktarx tfakkar il-miraklu li San Pietru wettaq fuq il-paralitiku Enea. Parti mill-knisja Biżantina għadha tidher f'abside li jħares lejn il-lvant fil-moskea ta' el-Khader, li hi maġenb il-knisja Kruċjata ta' San Ġorġ. F'din il-moskea hemm ukoll iskrizzjoni bil-Grieg imnaqqxa fuq kolonna, u li tgħid: "Ir-ragħajja devoti li jippresjiedu fuq din il-belt, għal żmien twil fl-imgħoddi kienu mdawlin minn Kristu, u żejnu dan it-tempju glorjuż".

Cenotafju ta' San Gorg fil-Kripta tal-Knisja tal-qaddis f'Lod

Faccata tal-Knisja ta' San Gorg f'Lod u Minaret tal-Moseka ta' Al-Khidr

San Ġorġ fit-tradizzjoni Kristjana

San Ġorġ (ca. 275/281 – 23 ta' April 303) hu wieħed mill-aktar qaddisin popolari fil-Kristjanità, l-aktar fl-Orjent, u fil-Palestina. Ma tistax titkellem dwar l-Art Imqaddsa mingħajr ma ssemmi lil San Ġorġ. Fl-Oċċident Kristjan il-kult ta' San Ġorġ iddaħħal fl-Ewropa l-aktar bil-ħidma tal-Kruċjati, għalkemm kien diġà preżenti sa mill-qedem f'dawk l-inħawi ta' l-Ewropa maħkumin mill-Biżantini (cfr. Ġorġ Aquilina OFM, San Ġorġ Martri ta' Kristu. Tagħrif Storiku, Publishers Enterprises Group (PEG) Ltd., San Ġwann, Malta 2003, pp.151). L-aktar dokument popolari fl-Oċċident dwar il-kult lejn San Ġorġ hi l-"Legenda Aurea" ta' Jacobus de Voragine.

Il-leġġenda ta' San Ġorġ tindikah bħala li twieled f'familja Kristjana lejn tmiem is-seklu 3. Missieru kien mill-Kappadoċja u kien uffiċjal fl-armata ta' l-imperu Ruman, u ommu kienet minn Lydda. Meta romlot telqet mill-Kappadoċja u marret tgħix ma' binha Ġorġ f'Lydda. Iż-żagħżugħ Ġorġ ukoll ingħaqad ma' l-armata u sar "tribunus" (tribun) u "comes" (konti) fl-istess armata. Il-karriera militari tiegħu għexha f'Nicomedia, bħala membru tal-gwardja personali ta' l-imperatur Ruman Djoklezjanu.

Fis-sena 303 Djoklezjanu ħareġ editt imperjali biex jikkmanda l-persekuzzjoni sistematika tal-Kristjani fl-Imperu kollu. L-imperatur Galerius kien dak li kien kompla din il-persekuzzjoni (305-311) u x'aktarx li kellu effett fuq Djoklezjanu biex ħa din id-deċisjoni. Ġorġ ġie ordnat jieħu sehem f'din il-persekuzzjoni, imma hu stqarr li hu nnifsu kien Kristjan u għalhekk dar kontra d-deċiżjoni imperjali. Djoklezjanu għaldaqstant ordna li jkun ttorturat u mbagħad qatagħlu rasu. Skond it-tradizzjoni Ġorġ sofra l-martirju barra l-ħitan ta' Nicomedia fit-23 ta' April 303. Qabel miet irnexxielu jikkonverti lill-imperatriċi Alessandra u lil Atanasju, li kien qassis pagan. Il-ġisem mejjet ta' San Ġorġ ittieħed Lydda, fejn l-Insara mill-ewwel qimuh bħala martri.

F'Lydda nbniet knisja ad unur ta' San Ġorġ mill-imperatur Kostantinu, u skond l-istoriku

Eusebius ta' Cesarija kienet ġiet ikkonsagrata f'ġieħ dan il-bniedem hekk famuż. Il-knisja Biżantina Kostantinjana nqerdet fl-1010 imma reġgħet inbniet mill-Kruċjati. Din ukoll inqerdet minn Saladin waqt it-tielet Kruċjata (1189-1192). Il-knisja li hemm illum inbniet fuq il-fdalijiet tagħha fl-1872.
Il-leġġenda ta' San Ġorġ li joqtol id-dragun fil-verżjoni oċċidentali tgħid li din il-ġrajja seħħet fil-belt ta' "Silene" (forsi Cirene fil-Libja) jew ukoll fil-belt ta' Lydda, skond it-tradizzjoni Palestinjana.
Dan id-dragun, simbolu tal-qawwiet tal-ħażen, kien joqgħod maġenb nixxiegħa ta' ilma barra l-belt. In-nies tal-belt kellhom jaraw kif jagħmlu biex id-dragun jitlaq minn hemm ħalli jieħdu l-ilma. Biex jirnexxilhom il-pjan tagħhom offrewlu sagrifiċċju uman. Bħala vittma għażlu li joffrulu l-prinċipessa. Din it-tfalja tiġi offruta lid-dragun, imma jidħol fix-xena l-qaddis Ġorġ li jaffaċċja d-dragun, joqtlu u jsalva lill-prinċipessa. B'dan il-mod iċ-ċittadini tal-belt jabbandunaw il-kult anċestrali pagan tagħhom u jikkonvertu għall-Kristjaneżimu.
Hemm min jara f'din il-leġġenda xebh ma' l-istorja mitoloġika ta' Perseus u Andromeda. San Ġorġ riekeb fuq żiemel abjad malajr daħal fl-ikonografija Kristjana Orjentali, kif daħal ukoll San Demetriju, riekeb żiemel aħmar. X'aktarx li bħala figura ta' martri San Ġorġ jirrappreżenta t-teoloġija li nsibu fil-Ktieb ta' l-Apokalissi, fejn il-figura tad-dragun bħala l-għadu infernali tidher fil-qawwa kollha tagħha (Apk 12,1-18). F'Apk 19,11-16 imbagħad insibu d-deskrizzjoni tal-kavallier fuq iż-żiemel abjad: "Mbagħad rajt is-sema miftuħ, u kien hemm żiemel abjad! Dak li kien riekeb fuqu jissejjaħ Fidil u Veru; bil-ġustizzja hu jaqta' l-ħaqq u jagħmel il-gwerra. Għajnejh qishom ħuġġieġa nar, b'ħafna djademi fuq rasu, u b'isem miktub fuqu li ħadd ħliefu ma jafu. Kien liebes mantell imxarrab bid-demm, u jissejjaħ bl-isem 'il-Verb ta' Alla'. Mexjin warajh, fuq żwiemel bojod, kien hemm l-eżerċti tas-sema, lebsin l-għażel abjad bla nikta. Minn fommu ħierġa xabla misnuna, biex joqtol il-ġnus, u jmexxihom b'xettru tal-ħadid. Huwa jisħaq l-inbid ibaqbaq fil-magħsra tal-korla ta' Alla li jista' kollox. Fuq il-mantell u fuq koxxtu għandu miktub isem: 'Sultan tas-slaten u Sid tas-sidien'".
Din id-dehra naturalment tirreferi għal Kristu rebbieħ,

Knisja ta' San Gorg Martri f'Lod

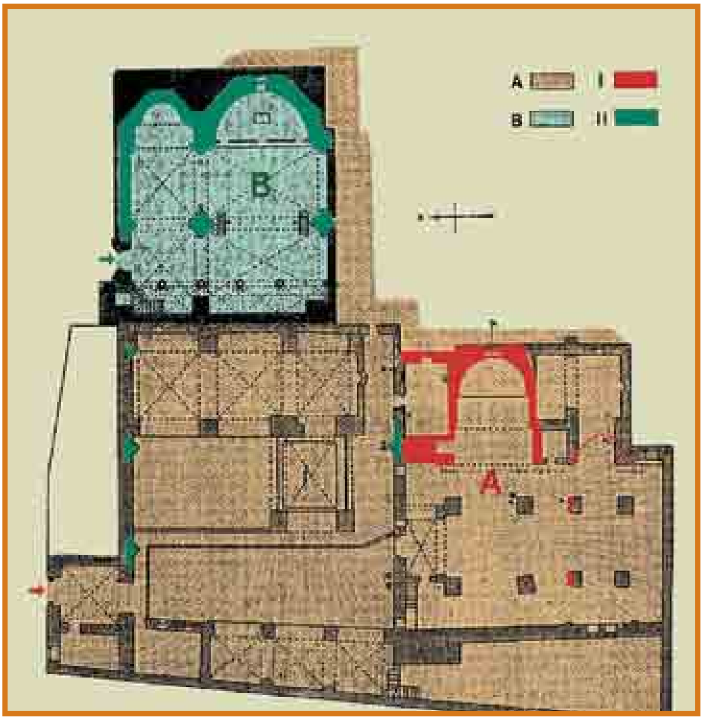

Pjanta tal-Knisja Kruċjata ta' San Ġorġ (aħdar) u tal-fdalijiet Biżantini fil-moskea ta' Al-Khidr (aħmar)

permezz tal-qawwa tal-Kelma tiegħu, fuq il-qawwa tad-dlamijiet, imma sa mill-bidunett tal-Kristjaneżimu hi dehra li ta' spiss ġiet riferita għar-rebħa tal-martri, li bħal Kristu jsaltnu wara li xerrdu demmhom b'rebħa fuq ix-xitan. Fost il-martri ftit għandhom kult daqshekk popolari bħal San Ġorġ, li flimkien mal-martri tal-Palestina li Eusebius ta' Cesarija jitkellem dwarhom, akkwista l-unur li jirrappreżenta l-emblema tal-martirju Kristjan fil-milja tagħha.

Al-Khidr fit-tradizzjoni Musulmana

L-isem "Al-Khidr" jew "El-Khader" fit-tradizzjoni Għarbija-Musulmana, jirreferi għal San Ġorġ. Ifisser letteralement "dak li jħaddar". Xi wħud huma tal-fehma li l-Musulmani jqisu dan il-personaġġ bħala qaddis, filwaqt li oħrajn jgħidu li hu profeta fl-Islam. Hu jissemma fil-Koran (Qur'an) fis-"sura Al-Kahf" (18:65082), fejn jingħad li l-profeta Mosè (Nabi Musa) iltaqa' ma' Al-Khidr, li kien wieħed mill-qaddejja tiegħu. Mosè jitolbu l-permess biex jakkumpanjah u hekk ikun jista' jitgħallem mill-għerf ta' dan il-personaġġ "dejjem iħaddar", jew eternament żagħżugħ. Meta Al-Khidr intebaħ li Mosè kellu t-Torah (Liġi) u l-għerf divin, hu infurmah li l-għarfien tiegħu kien ta' natura differenti u li Mosè ma setax josservah mingħajr ma joqgħod jistaqsih ħafna domandi. Mosè wiegħdu li juża sabar miegħu u huma għamlu vjaġġ flimkien.

Il-kult lejn San Ġorġ Martri f'Lydda

Ħadd ma jaf min introduċa l-kult lejn San Ġorġ fil-belt ta' Lydda-Diospolis. L-eqdem xhieda jidhru fis-seklu 6 u juru li l-belt kienet meqjuma bħala l-post tal-martirju tal-qaddis, u l-post li fih kienu meqjuma r-relikwi tiegħu. Fl-itinerarju tal-pellegrin Theodosius, miktub qrib is-sena 530, naqraw: "F'Diospolis, fejn San Ġorġ irċieva l-martirju, hu mħares ġismu u jsiru ħafna mirakli" ("De situ Terrae Sanctae", c. 4, Corpus Christianorum Scriptorum Latinorum 175,116). L-istess informazzjoni nsibu fl-itinerarju tal-Pellegrin Anonimu ta' Piacenza, li żar il-Palestina qrib is-sena 570 (CCSL 175,142). It-tradizzjoni tas-sitt seklu

dejjem issemmi knisja u qabar. Skond il-Kalendarju tal-Knisja ta' Ġerusalemm, il-festa ta' kull sena kienet issir fit-3 ta' Novembru: kienet tfakkar id-dedikazzjoni tal-knisja u d-deposizzjoni tar-relikwi. Il-Pellegrin Anonimu ta' Piacenza jikteb: "Fuq it-triq, mhux bogħod minn Lydda, hemm kolonna tar-rħam f'nofs it-triq. Meta l-Mulej kien ittieħed biex jiġi fflaġellat ma' din il-kolonna, hi ħarbet, u ġġarret minn sħaba sakemm tqiegħdet f'dan il-post. Il-prova li dan hu minnu jidher mill-fatt li l-kolonna ma għandhiex bażi, li fuqu suppost li tistrieħ, imma tinsab imqiegħda direttament ma' l-art. Fuq il-quċċata tagħha jidher salib tal-ħadid. Hemm sellum li minnu wieħed jasal fil-quċċata, fejn jitqiegħdu bosta mnajjar u jinħaraq l-inċens. F'dan il-post dawk li huma maħkumin mix-xitan jinħelsu, għax f'dawn l-inħawi jidhru l-ħafna mirakli ta' l-imqaddes Ġorġ".
Eżattament seklu aktar tard żar il-Palestina l-qassis Arculphus. Mix-xeħta hu ma marx Lydda, imma meta kien Kostantinopli hu sema' bil-kolonna mirakoluża li magħha kien ġie fflaġellat San Ġorġ, u li kienet imħarsa f'Diospolis. Hu sar jaf bi ġrajjiet ġodda dwar il-qaddis. Leġġenda kienet tgħid li din il-kolonna kienet tinsab f'dar ta' wieħed nisrani u li fuqha kien hemm impittra x-xbieha ta' San Ġorġ. Wieħed kavallier ipprova jolqot ix-xbieha u l-lanza tiegħu nifdet il-kolonna daqs li kieku din kienet magħmula mill-borra. Malli ra dan il-miraklu l-kavallier ikkonverta ("De Locis Sanctis", III,4, CCSL 175,229-231).
Fis-snin 723-726 il-pellegrin Willibald żar il-Palestina u wasal f'Lydda biex iqim lil San Ġorġ. Mhux biss il-belt kien għad kellha isqof residenti, imma kien hemm ukoll eremita stilita jgħix fiha, jismu Julian. Ir-raheb Andrija ta' Kreta, li fi tmiem is-seklu 7 kien isqof ta' Gortyna u metropolita ta' Kreta, jikteb li fi Diospolis kien hemm "xbieha maħduma mhux b'idejn il-bnedmin, li kenet turi lil Omm Alla, u li kienet għolja tliet kubiti. Din kienet ilha meqjuma minn żminijiet l-appostli, f'tempju msaqqaf li huma kienu bnew, fuq ix-xaqliba tal-punent. Ix-xbieha kienet maħduma b'mod hekk artistiku, daqs li kieku ġiet impittra minn id esperta, u kienu jidhru l-mant vjola u t-tunika tagħha, idejha u wiċċha, u x-xebh magħha wieħed kien jista' jgawdih sal-ġurnata tal-lum" ("De sanctarum imaginum veneratione", PG 97,1301-1304).

Moskea ta' Al-Khidr maġenb il-Knisja ta' San Ġorġ f'Lod

Andrija jkompli jgħid li Julian l-Apostata kien bagħat xi rġiel biex jeżaminaw din ix-xbieha. Ukoll jekk inħallu fil-ġenb dawn il-leġġendi li ġew żviluppati madwar dawn ix-xbihat, ikollna nammettu li f'Lydda l-insara kienu tabilħaqq iqimu santwarju importanti fl-ewwel żminijiet tal-ħakma Għarbija tal-Palestina. Il-ħakkiema Għarab ma kinux jittolleraw din id-devozzjoni. Huma ppruvaw imexxu ċ-ċentru abitat minn Lydda għal Ramleh, ftit kilometri bogħod. Ya'qubi jikteb li fis-sena 870 il-Kaliff Suliman bin Abdel Malik ġiegħel lin-nies ta' Lydda biex imorru joqogħdu f'Ramleh u qerdilhom djarhom, u saħansitra l-belt. Kien f'dan il-perjodu li l-Musulmani bdew jemmnu fit-tradizzjoni li Kristu kellu joqtol l-Antikrist fl-aħħar jum fil-bieb ta' Lydda. Ta' min jilmaħ ix-xebh ta' din it-tradizzjoni antika Musulmani ma' l-istorja famuża ta' San Ġorġ li joqtol id-dragun, u li fiha nilmħu s-simboliżmu tal-battalja eterna bejn il-qawwiet tat-tajjeb u dawk tal-ħażen.

Meta Charlemagne ordna li ssir il-lista ta' monasteri fil-Palestina fis-sena 808, ma tissemmiex Lydda. Minkejja dan ma nistgħux ngħidu li s-santwarju ta' San Ġorġ kien meqrud. Tant hu hekk li r-raħeb Bernard isemmi l-monasteru u l-qabar fis-sena 870.

Fi żmien il-Kruċjati, bejn l-1099 u l-1286, kien hemm mhux inqas minn 15-il isqof ta' Lydda, li ma baqgħetx tissejjaħ Diospolis, imma kienet magħrufa bħala s-sede episkopali ta' Lydda u Ramleh. Il-Kruċjati naturalment inġibdu lejn Lydda minħabba l-kult ta' San Ġorġ, u hemmhekk iddeċidew li jerġgħu jibnu mill-ġdid il-knisja tal-qaddis. Fis-sena 1177 wieħed pellegrin Grieg, Ġwann Phocas, għadda minn Lydda u jikteb hekk: "Hawnhekk wieħed jara knisja kbira ddedikata lill-megalomartri San Ġorġ, fl-istess post li fih twieled u li kellu jsofri l-akbar taqbidiet minħabba qdusitu, u fejn ukoll jinsab il-qabar tiegħu. Il-knisja hi mtawla u fl-abside tal-presbiterju, taħt il-paviment fejn jinsab l-altar imqaddes, wieħed jista' jara l-bokka tal-qabar, li ġiet imblukkata b'irħam abjad. Qaluli li l-isqof Latin li hemm illum ipprova jiftaħ il-bokka tal-qabar, u meta għolla l-għatu tar-rħam li jimblukkah, hu sab għar kbir, u fin-naħa ta' ġewwa ta' l-għar hu sab il-qabar tal-qaddis. Hu pprova jiftaħ dan ukoll, imma ħarġet għalih fjamma nar mill-qabar, li kienet għodda ħarqet lil wieħed mill-irġiel u qatlet lill-ieħor fil-post" (PG 133,959-962). Għalkemm anke hawnhekk ninsabu quddiem elementi leġġendarji, jkollna nammettu li l-fatt ta' l-għar taħt l-altar jista' jkun minnu u jwassalna biex nemmnu li l-kult ta' San Ġorġ seta' beda fil-qabar li kien jinsab f'tarf il-belt. Is-santwarju preżenti għaldaqstant seta' kien l-okkażjoni biex il-belt inbniet aktar qrib il-qabar, kif ġara f'postijiet oħrajn fil-Palestina, bħal dil-każ tal-qabar ta' Lazzru f'Betanja. Il-Kruċjati kienu reġgħu bnew il-knisja fuq il-post tradizzjonali.

Mal-waqgħa tar-Renju Latin ta' Ġerusalemm, il-knisja ġiet abbandunata mil-Latini. Bil-mod il-mod, minħabba restrizzjonijiet imposti mill-ħakkiema Musulmani, l-knisja bdiet taqa' bċejjeċ. Meta fl-1374 żar Lydda l-Franġiskan Niccolò da Poggibonsi, hu ra l-knisja għadha f'kondizzjoni tajba, u kiteb: "Mil bogħod minn Ramleh hemm belt jisimha Lydda, u fiha hemm monasteru sabiħ u knisja kollha mpittra u mżejna. Taħt l-altar maġġur hemm blata li għandha toqba fin-nofs, u hemmhekk San Ġorġ qatgħulu rasu. F'din il-knisja jgħixu monaċi Griegi u l-pellegrini jaqilgħu indulġenza kbira għal dnubiethom".

Il-pellegrini medjevali kollha jixhdu għal din il-knisja mżejna bil-mużajċi u l-irħam, bid-differenza li l-blata fl-abside ma baqgħetx timmarka l-bokka

tal-qabar tal-martri imma l-post fejn San Ġorġ kien irċieva l-martirju. Fl-1431 Mariano da Siena ra knisja sabiħa, imma li kienet nofsha mġarrfa, u li fiha kien hemm żewġ altari, wieħed tal-Griegi u l-ieħor li jimmarka l-post li fih San Ġorġ kienu qatgħulu rasu. Jgħid li hemmhekk tiġi ċċelebrata l-quddiesa għall-Insara, filwaqt li l-Musulmani jħarsu mingħajr ma jindaħlu.
Fl-1494 il-kanonku Pietro Casola minn Milan jgħid li l-knisja kienet ivvenerata wkoll mill-Musulmani. Fil-fatt, il-Musulmani kienu bnew moskea f'parti mill-knisja. Il-kittieb Musulman Mujir ed-Din, fl-1496, jixhed għal dan: "F'Lydda hemm knisja b'saħħitha li għandha bitħa kbira. L-Insara kienu żejnuha b'ħafna doni u sal-lum għadhom iqimuha b'fidi soda. Is-sultan Saladin kien qeridha. Alla jkollu ħniena minnu, u j'alla jkun ferħan! Lydda hi belt mill-isbaħ. Tinsab qrib Ramleh, li hi belt ftit bogħod lejn ix-xaqliba tat-tramuntana. Lydda għandha moskea meqjuma li qabel kienet knisja li kienu bnew il-Griegi. Hi għandha minaret għoli".
Mal-waqgħa tar-Renju Latin is-santwarju ġie f'idejn l-insara lokali. Il-pellegrin Willbrand ta' Oldenburg, li żar il-postijiet qaddisa fl-1212, jinnota li "l-ġisem ta' San Ġorġ jinsab f'ċertu monasteru tas-Sirjani qrib Ramleh, u dan il-post jissejjaħ il-post li fih twieled

Mattia Preti, Kwadru Titulari ta' San Ġorġ, Bażilika San Ġorġ, Victoria, Għawdex

San Ġorġ".
Il-pellegrin Russu Grethonios li ġie fil-Palestina fl-1400 osserva li f'Lydda kienu jgħixu bosta Kristjani Sirjani. Fl-1481 il-Franġiskan Paul Walter innota li l-insara kienu jgħidu li dan kien post li fih wieħed seta' jikseb indulġenzi. Imma jżid li kienu ftit il-pellgrini li kienu jmorru Lydda, għax kienet barra mit-toroq ewlenin u kienu jridu jħallsu l-ħaraġ lill-Musulmani biex iżuru s-santwarju. Fl-istess sena d-Dumnikan Faber jgħid li kien hemm Griegi jgħixu f'Lydda, jew aħjar Insara ta' rit Grieg.
Fis-seklu 16 Patri Bonifacio da Ragusa jsemmi l-Insara li kienu jgħixu f'Lydda, u jgħid li kienu jmorru Betleħem fil-Ħadd qabel il-festa ta' l-Assunta, flimkien ma' l-Insara l-oħrajn kollha ra' rit Grieg, biex hemmhekk ifakkru l-mewt ta' Marija.
Qatt ma saru skavi arkeoloġiċi fil-belt ta' Lydda, u għalhekk ftit nafu dwarha. L-unika ħaġa li nafu hi dwar il-knisja ta' San Ġorġ. Fl-1847 A. Bassi kiteb dwar l-istil "Gotiku" tal-knisja u ddeskriviha hekk: "It-tempju għandu tliet navati, li kollha jispiċċaw f'abside, u jagħtu lil dan il-monument forma rettangolari. Il-pilastri kwadri u b'saħħithom isostnu t-tliet arkati ta' kull navata u għandhom kolonna fuq kull naħa, ta' l-istess ħxuna fit-tul tagħha u bażi mingħajr pedestall. Il-kapitelli tal-kolonni u l-pilastri jkomplu tul il-ħajt kollu ta' l-abside ċentrali, li hi l-akbar waħda...".
Fl-1871 Clermont-Ganneau rċieva permess biex jidħol fil-moskea u offra deskrizzjoni arkeoloġika ta' l-antikitajiet. Barra mill-knisja Kruċjata hu indika l-abside Biżanitina li tinsab fix-xaqliba tal-lvant tal-moskea, kif ukoll xi kolonni li huma inkorporati fil-pilastri tal-moskea. Hu kkonkluda li fil-fatt kien hemm żewġ knejjes, waħda maġenb l-oħra, imma li nbnew f'perjodi diversi: dik tan-naħa tan-nofsinhar f'epoka Biżantina u l-oħra f'epoka Kruċjata.
Il-knisja ta' San Ġorġ, li hemm illum f'Lod, reġgħet inbniet parzjalment mill-monaċi Griegi Ortodossi, li juffiċjawha fl-1870, fuq il-fdalijiet tal-knisja Kruċjata. Kien lejn it-tieni nofs tas-seklu 19 li l-awtoritajiet Ottomani taw il-permess lill-Patrijarkat Grieg Ortodoss ta' Ġerusalemm biex jibni knisja fejn qabel kien hemm il-bażilika antika ta' San Ġorġ. Il-knisja hi mibnija fuq struttura antika tas-seklu 15 u tokkupa x-xaqliba tat-tramuntana tan-navata u n-naħa tax-xellug tal-knisja qadima, li minnha għadhom weqfin żewġ absidi – li kontrarjament għar-regola normali, jħarsu lejn it-tramuntana u mhux lejn il-lvant. Il-knisja tal-lum tokkupa n-naħa tal-grigal ta' dik li kienet il-Bażilika Biżantina. Is-sala tat-talb tal-moskea ta' el-Khader, jew al-Khidr (l-isem li l-Musulmani jagħtu lil San Ġorġ) fiha l-kolonna li darba kienet fin-navata tal-bażilika. Taħt l-abside hemm għar li fiċ-ċentru tiegħu hemm ċenotafju li fih bassoriliev ta' San Ġorġ b'din l-iskrizzjoni: "San Ġorġ, li jġorr il-lanza, 1871, taħt il-Patrijarka Ċirillu".
M. Beza, fil-ktieb "Lands of Many Religions", London, 1934, 48-52, jippreżenta ritratti ta' din il-knisja u ta' dan l-għar, u jgħid li l-arkimandrita Neophytus kien qallu li qabel ma tqiegħed dan iċ-ċenotafju kien hemm għar li fih in-nisa kienu jmorru jixegħlu x-xemgħat ad unur ta' San Ġorġ. Darba minnhom wieħed Musulman kien ipprova jwaqqaf din id-drawwa, imma San Ġorġ darbu bil-lanza. Din hi r-raġuni ta' l-iskrizzjoni li hemm illum. Hemm bosta djar antiki abbandunati qrib il-knisja li għad għandhom sinjali Kristjani fuq il-blatiet tal-bibien tagħhom, kif inhi d-drawwa fil-Palestina, fejn bosta djar insara jġibu x-xbieha li bla dubju hi ta' San Ġorġ riekeb iż-żiemel u jisħaq id-dragun.

Noel Muscat OFM